

1. 2. Transhumanizam¹⁰

Prije bilo kakvog ozbiljnog čitanja književnosti informiranog transhumanističkom perspektivom i proučavanja mjesta transhumanizma u književnim djelima nužno je raščistiti osnovne filozofske postavke toga pokreta. Za početak valja osvijestiti da se radi o filozofiji kojom se bave različiti stručnjaci koji razmišljaju o različitim verzijama transhumanizma. Stoga je stjecanje jednoznačnog mišljenja o transhumanističkom pokretu teško zbog brojnih razlika u stavovima divergentnih teoretičara koji funkcioniraju unutar široko shvaćenih okvira transhumanizma. Za potrebe ove knjige nužno je sažeti najvažnije elemente transhumanističke filozofije, privući pozornost na neke točke tenzije unutar pokreta i ukazati na neke od brojnih izvora kritike transhumanizma. Ovaj će pregled transhumanizma započeti detaljnom analizom najvažnije terminologije vezane za temu, a nakon toga će se u analitičkom fokusu naći specifične dimenzije transhumanističke filozofije. Analiza transhumanističkog pokreta nezaobilazan je korak u postavljanju temelja za daljnje istraživanje književnosti u kojem transhumanizam zauzima središnju ulogu.

1. 2. 1. Uvod u terminologiju

Sastavni dio svakog rada koji se bavi osnovama transhumanizma mora biti pojmovna raščlamba. Naime, postoji razlika između *transhumanističkog pokreta* i *transhumanog bića*. Nadalje, *transhumanist* i *transhumano biće* nisu istoznačnice. Zbog jasnoće valja istaknuti da se u ovom radu izraz *transhumanizam* odnosi na transhumanistički pokret, a ne na transhumano biće. Situaciju dodatno komplicira važnost koncepta *posthumanog bića* unutar transhumanističkog diskursa. Uz transhumanizam, *posthumanizam* također prepoznaje važnost razmišljanja o posthumanom biću i radi se o dva povezana, ali različita intelektualna projekta. U tom je kontekstu izvor zabune oko značenja nekog od navedenih pojmova jasan.

¹⁰ Čitavo poglavlje 1. 2. temelji se na mojem ranije objavljenom radu o transhumanizmu, uz neke izmjene. Za taj rad vidi (Furjanić 2020).

1. 2. 2. Posthumano biće

Nick Bostrom definira posthumano biće kao:

»... moguće buduće biće čije osnovne sposobnosti toliko radikalno nadilaze sposobnosti današnjih ljudi da po sadašnjim standardima više nisu nedvosmisleno ljudske.« (Bostrom 2003a: 5)

Još jedan član uske skupine najutjecajnijih transhumanista, Max More, piše kako:

»... [p]ostajanje posthumanim znači nadilaženje granica koje definiraju manje poželjni aspekti 'ljudskog stanja'.« (More 2013a: 4)

More navodi povećane kognitivne i fizičke sposobnosti posthumanog bića, oplemenjene emocije, morfološku slobodu te nestanak starenja, smrti i bolesti (More 2013a: 4). U ovoj prilici nije neophodno, a možda ni moguće, definirati preciznu točku u kojoj je neka sposobnost ljudskog bića dovoljno poboljšana da bi je se smatralo posthumanom, ali je dovoljno imati na umu da se radi o radikalnoj razlici. Najinteligentniji čovjek na svijetu nije dovoljno inteligentan da bi ga se smatralo posthumanim bićem, kao što je prvak u *powerliftingu* slabiji od posthumanog bića koje karakterizira iznimna snaga. Prirodno se nameće sljedeće pitanje – mora li posthumano biće biti nadmoćno u svim navedenim kategorijama ili u nekoliko njih, ili je dovoljno da bude iznimno samo na jednom području?

Razumno je pretpostaviti da bi današnji čovjek pojedinca koji mu je po svemu identičan, ali ima jednu drastično pojačanu karakteristiku, smatrao bitno različitim bićem. Na primjer, bilo da se radi o prosječnom čovjeku koji uopće ne stari, prosječnom čovjeku koji bez problema nosi nekoliko tona tereta u rukama ili prosječnom čovjeku koji ima bolje pamćenje od računala, radilo bi se o radikalnoj novini u društvu i čovjeku koji je, kad se sve uzme u obzir, ipak bitno drugačiji od ostalih ljudi. U tom kontekstu čini se korisnim pojam posthumanog bića primijeniti na čovjeka s jednom karakteristikom koju spominje Max More, a koja je značajno poboljšana. Njemački filozofi Robert Ranisch i Stefan Lorenz Sorgner u uvodniku utjecajnog zbornika o transhumanizmu i posthumanizmu ističu da »ne postoji široko prihvaćena ideja o tome što posthu-

mano biće jest jer ga neki vide kao novu biološku vrstu, neki kao kibernetički organizam, a neki kao digitalni entitet bez tijela« (Ranisch i Sorgner 2014: 8). Stoga, važno je imati na umu da izraz posthumano biće može označavati širok spektar mogućih oblika života i ne ograničavati se na jednu izoliranu dimenziju ideje posthumanosti.

1. 2. 3. Transhumano biće

S druge strane, definicija transhumanog bića bitno je jednostavnija. U knjizi koja je definirala rani transhumanizam,¹¹ *Are You a Transhuman?: Monitoring and Stimulating Your Personal Rate of Growth in a Rapidly Changing World*, iransko-američki transhumanist FM-2030¹² definira transhumana bića kao »najranije manifestacije novih *evolucijskih* bića« (FM-2030 1989: 202–207). Po toj je definiciji transhumano biće na korak do posthumanog bića. Ipak, valja imati na umu da *Are You a Transhuman?* nije znanstvena knjiga, a Bostrom dvoji oko primjerenosti nekih tamo ponuđenih procjena transhumanog bića, kao na primjer onoj da je plastična kirurgija jedan od kriterija koji pridonose razini transhumanosti pojedinca (Bostrom 2003a: 7). Od pojma transhumanog bića možda je korisniji pojam transhumanist koji se, samorazumljivo po Bostromovu mišljenju, »jednostavno odnosi na nekoga tko zagovara transhumanizam« (Bostrom 2003a: 6). Ranisch i Sorgner također pojednostavljuju stvari kada kažu »[p]oveznica između ljudskog i posthumanog bića je transhumano biće, što je kratica za tranzicijskog čovjeka« (Ranisch i Sorgner 2014: 8). Transhumano biće je i kod Bostroma tranzicijsko biće koje nije ni nepoboljšan čovjek, a ni posthumano biće (Bostrom

¹¹ Ova knjiga ne sadrži povijesni pregled razvoja transhumanizma. Za posebno temeljit povijesni pregled vidi (Bostrom 2005a). Bostromov je pregled povijesti korisno usporediti s tekstom »The Philosophy of Transhumanism« koji je napisao Max More. Njihovi tekstovi o povijesti pokreta posebno su važni jer su obojica sudjelovali u važnim trenutcima razvoja transhumanista. Max More je ponudio prvu modernu definiciju transhumanizma (Bostrom 2005a: 12), dok je Bostrom odigrao ključnu ulogu u dostizanju akademskog priznanja transhumanizma kao ozbiljne intelektualne struje.

¹² FM-2030 rođen je kao Fereidoun M. Esfandiary, ali je prije objave navedene knjige promijenio ime u FM-2030.

2003b: 5). Stoga se čini najprimjerenijim smatrati transhumano biće čovjekom koji je započeo proces postizanja posthumanosti i time je na neki relevantan način različit od uobičajenog čovjeka, ali još uvijek ga se ne može prepoznati kao posthumano biće u punom smislu te riječi.

Valja napomenuti da je, koliko god se to neintuitivno čini, transhumano biće rijedak objekt analize čak i u transhumanističkoj literaturi. Transhumanistički se kritičari u značajno većoj mjeri zanimaju za proučavanje posthumanog, nego transhumanog bića, čak i do te razine da se ponekad i iz transhumanističke perspektive čini nepotrebnim uopće definirati transhumano biće. Transhumanisti teže posthumanosti, a transhumanost vide kao tek relativno kratkotrajan međukorak između trenutnog stanja i cilja kojem teže. S druge strane, u kontekstu ovakvog opsežnijeg rada korisno je barem se osvrnuti na značenje izraza *transhumano biće*. Dio problema u razlikovanju između transhumanizma i posthumanizma leži u tome što se oba pokreta puno više bave posthumanim nego transhumanim bićem, iako im pristupaju s drastično različitim početnih pozicija.

1. 2. 4. Definicija transhumanizma

Postoje dvije formalne definicije transhumanizma koje je naveo Bostrom i koje su općenito prihvaćene u transhumanističkim krugovima. Zbog njihove središnje važnosti za ovaj rad, korisno ih je prenijeti u cijelosti (Bostrom 2003a: 4):

- 1) Intelektualni i kulturni pokret koji utvrđuje mogućnost i poželjnost temeljitog poboljšavanja ljudskog stanja kroz primijenjeni razum, posebice razvijanjem široko dostupnih tehnika koje eliminiraju starenje i uvelike unapređuju ljudske intelektualne, fizičke i psihološke sposobnosti.
- 2) Proučavanje posljedica, mogućnosti i potencijalnih opasnosti tehnologija koje će omogućiti nadilaženje fundamentalnih ljudskih granica i povezano proučavanje etičkih pitanja povezanih s razvijanjem i primjenom takvih tehnologija.

Iz ove je definicije vidljivo da transhumanizam nije isključivo pokret koji teži nadilaženju ljudskog stanja ili razvoju tehnologije nego i složenom promišljanju posljedica primjene tih tehnologija. Iako transhumanizam načelno jest pokret koji gleda na budućnost u pozitivnom svjetlu, moguća je i skeptična transhumanistička pozicija čiji zagovaratelji vjeruju da bi tehnologija u teoriji trebala poboljšati ljudsko stanje, ali su skeptični prema tehnološkim rješenjima koja se trenutno implementiraju ili naziru. Taj je potencijal za kritiku tehnologije unutar okvira transhumanizma neophodno naglasiti zbog čestih kritika transhumanizma kao filozofije koja nepromišljeno korača u bilo kakvu tehnološki nabijenu budućnost, a posebice zbog toga što bi bilo teško ustvrditi da su svi transhumanisti imuni na kritiku te vrste. Već takva evaluacija potvrđuje ranije iznesenu tvrdnju o divergentnosti transhumanizma jer se unutar toga pokreta nalaze teoretičari koji vrlo ozbiljno promišljaju opasnosti koje proizlaze iz tehnologije, kao i oni koji nekritički prihvaćaju i zagovaraju tehnološki razvoj bez razmišljanja o posljedicama.

Ranisch i Sorgner pišu da se »transhumanizam može promatrati kao pozicija koja afirmira radikalnu transformaciju ljudskih bioloških mogućnosti i društvenih uvjeta korištenjem tehnologije« (Ranisch i Sorgner 2014: 7–8). U nešto kritičnijem uvodu u transhumanizam, judaistkinja i filozofkinja Hava Tirosh-Samuelson tvrdi da:

»... će se pojaviti nova posthumana faza u evoluciji ljudske vrste u kojoj će ljudi živjeti dulje, posjedovati nove fizičke i kognitivne sposobnosti i biti oslobođeni patnje i boli od starenja i bolesti. U posthumanom dobu priroda više neće upravljati ljudima, već će ljudi upravljati prirodom. Oni koji otvorenih ruku dočekuju posthumanu fazu poznati su kao transhumanisti.« (Tirosh-Samuelson 2011: 20)

Pregled različitih definicija transhumanizma nije moguće zaključiti bez definicije Maxa Mora, po kojoj je:

»... [t]ranshumanizam sličan [humanizmu], ali prepoznaje i očekuje radikalne promjene uvjeta našeg postojanja kao rezultat različitih grana znanosti i tehnologije poput neuroznanosti, neurofarmakologije, nanotehnologije, umjetne ultrainteligencije, naseljavanja svemira, i tako dalje.« (More 1990: 6)

Moguće je prepoznati zajedničku crtu ovih različitih definicija. Potencijal poboljšanja ljudskog stanja, poželjnost te promjene i primjena tehnologije da bi se ta promjena postigla važni su elementi svih definicija transhumanizma.

U ovom je kontekstu važno napomenuti da transhumanisti ne isključuju mogućnost tradicionalnih metoda promjena čovjeka. Na primjer, ulaganje u osobno obrazovanje i zdravu prehranu ne čine se kao radikalni koraci koji proizlaze iz napredne tehnologije te izravno vode u postljudsko stanje, ali u potpunosti se uklapaju u transhumanističku filozofiju osobnog razvitka. U tom kontekstu transhumanizam valja promatrati kao nadogradnju na ideale poboljšanja čovjeka koji su prisutni u humanizmu, a ne kao struju misli koja je isključivo zainteresirana za korištenje najnovije tehnologije. Kao dokaz ove tvrdnje dovoljno se prisjetiti činjenice da poznati istraživač metoda produljenja života Michael R. Rose predlaže paleo dijetu¹³ kao jedan od glavnih načina produljenja života (Rose 2013: 201–202). Prakticiranje paleo dijetе ne proizlazi iz napredne tehnologije, a ipak se smatra važnom metodom produljenja života unutar transhumanističkog pokreta. Konačno, iz pregleda navedenih definicija transhumanizma očito je da se jedino Bostrom zadržava na promišljanju potencijalne opasnosti primjene suvremene tehnologije.¹⁴ Uspostavljanje ravnoteže između odgovornog i sigurnog razvijanja i implementiranja tehnologije te dozvoljavanja slobodnog napretka jedna je od najvažnijih točaka tenzije ne samo u diskusijama transhumanista i njihovih kritičara nego i između samih članova transhumanističkog pokreta. Već u ranoj fazi promišljanja transhumanizma taj je problem izražen, a ostaje neizbježan bilo u filozofskom promišljanju nekih fundamentalnih pitanja transhumanizma, bilo u proučavanju konkretnih tehnika poboljšanja čovjeka za koje se transhumanisti zalažu.

¹³ Za detaljniji prikaz paleo dijetе vidi (Cordain 2011).

¹⁴ Bostrom je općenito poznat po proučavanju egzistencijalnih rizika. Za definiciju i detaljniju analizu egzistencijalnih rizika vidi (Bostrom 2002).

1. 2. 5. Transhumanističke tehnike

Neke od tehnika za koje se transhumanisti zalažu, poput de Greyeve SENS terapije¹⁵ za produljenje života, izravno poboljšavaju neku dimenziju čovjeka, dok se druge, poput naseljavanja svemira, ne tiču neke sposobnosti pojedinca izravno, ali su važne jer indirektno pridonose razvoju ljudske vrste (na primjer, naseljavanje svemira bitno smanjuje rizik od istrebljenja čitavog čovječanstva jer događaj koji bi ugrozio jedan planet na kojem ljudi obitavaju više ne ugrožava čitavu rasu). Među najvažnijim tehnikama transhumanističkog interesa različite su tehnike fizičkog ili mentalnog unapređenja, tehnike moralnog poboljšanja,¹⁶ opća umjetna inteligencija, genetska manipulacija, poboljšanje raspoloženja, učitavanje uma u računalo, metode borbe protiv starenja,¹⁷ naseljavanje svemira i nanotehnologija. Neke su tehnike na ovoj listi međusobno povezane, poput nanotehnologije koja bi mogla imati značajnu ulogu u produljenju života ojačavanjem imunog sustava,¹⁸ a neke tehnike o kojima su transhumanisti pisali su izostavljene.

S obzirom na to da je spektar tehnika koje se mogu koristiti da bi se poboljšala neka dimenzija ljudskih karakteristika nevjerojatno širok, gotovo je nemoguće sastaviti sveobuhvatnu listu tehnika koje su povezane s transhumanizmom. Kada se uzme u obzir brzina tehnološkog razvoja i činjenica da je razvoj znanosti u svojoj srži nepredvidiv (Popper 1957), postaje jasno da svaka lista konkretnih tehnika koje imaju veze s transhumanizmom svakim danom može postati zastarjela. Važno je imati na umu generalni stav u osnovi transhumanizma, a to je da razvoj tehnologije treba dočekati otvorenog uma, neovisno o tome koliko se neki elementi tog razvoja na prvu činili bi-

¹⁵ Vidi (de Grey 2007).

¹⁶ Tehničko moralno poboljšanje ne mora nužno biti distopijska prisila na određeno djelovanje kao u Burgessovoj Paklenoj naranči. Za umjereniju poziciju o moralnom poboljšavanju čovjeka vidi (Giubilini i Savulescu 2018).

¹⁷ Za drugačiji pristup dokidanju starosti i kritiku de Greya vidi (Rose 2013). Kriotehnologija specifična je metoda dokidanja starenja, a za knjigu koja je potaknula ozbiljnije promišljanje o kriotehnologiji vidi (Ettinger 1964).

¹⁸ Za širi prikaz mogućnosti korištenja nanotehnologije u medicinske svrhe, vidi (Freitas 2013).

zarnima ili udaljenima, te pokušati što objektivnije analizirati prednosti i mane koje razvoj tehnologije nosi.

1. 2. 6. Društveni pokret

Neizbježna je činjenica da se transhumanizam ne razvija samo kao fenomen unutar znanosti nego i kao šire gledani društveni pokret koji dijelom proizlazi iz znanstvene osnove transhumanizma, ali je dijelom i pod utjecajem raznih drugih društvenih praksi. Važnu ulogu u razvoju transhumanizma igra i udruga *Humanity+*.¹⁹ Sastavni je dio rada te udruge prihvaćanje »Transhumanističke deklaracije«, koja je značajna za definiranje osnovnih točaka transhumanističkog pokreta te polazišnih transhumanističkih senzibiliteta. Ta je deklaracija neizbježna u svakom ozbiljnom i temeljitom promišljanju transhumanizma. Stoga je čitava deklaracija na hrvatskom jeziku dostupna kao dodatak na kraju ove knjige. Transhumanistički je pokret unutar znanosti vrlo divergentan, a ako se uzmu u obzir i različite osobne transhumanističke perspektive on postaje gotovo pa nesaglediv. U ovoj je knjizi transhumanistički pokret najvećim dijelom proučavan temeljem njegove znanstvene osnove, bilo da se govorilo o tehničkim znanostima, bilo o filozofiji, ili prirodnim znanostima. Društvena dimenzija neće biti u potpunosti zanemarena, ali pažnja neće biti usredotočena na različite popularne ili privatne transhumanističke pozicije, već na pozicije navedene u znanstvenim tekstovima o transhumanizmu.

1. 2. 7. Posthumanizam

Konačno, posebno je važno definirati posthumanizam i ukazati na odnos između posthumanizma i transhumanizma. Ranisch i Sorgner ističu težinu objedinjavanja posthumanizma pod jednu definiciju i tvrde da »izraz ‘posthumanizam’ služi kao krovni pojam za ideje koje objašnjavaju, zagovaraju ili se nose s krizom humanizma« (Ranisch i Sorgner 2014: 14). Dok je transhumanizam usidren humanističkom tradicijom na

¹⁹ Više informacija dostupno je na internetskoj stranici neprofitne organizacije *Humanity+*. Dostupno na: <https://humanityplus.org/> (pristupljeno 1. 7. 2023.).

koju nadograđuje transhumanistički način gledanja na svijet, posthumanizam predstavlja lom ili u najmanju ruku kritički odmak od humanizma. To je najvažniji razlog različitosti tih pokreta, ali to ne znači da posthumanizam u cijelosti i kategorički odbija humanističku tradiciju ili da je transhumanizam u cijelosti i nekritički prihvaća. Američki anglist i pisac Cary Wolfe u knjizi *Što je Posthumanizam? (What is Posthumanism?)* potvrđuje:

»... cilj nije odbiti humanizam *tout court* – naprotiv, humanizam sadrži brojne vrijednosti i težnje vrijedne divljenja – već pokazati kako te težnje potkopavaju filozofski i etički sustavi koji ih konceptualiziraju.« (Wolfe 2010: xvi)

Ipak, jasno je da između transhumanizma i posthumanizma postoji izvjesna razlika. Dok se transhumanisti smatranju nastavljačima klasične humanističke tradicije, posthumanizam predstavlja upravo kritiku takvog filozofskog polazišta. Sorgner ističe da su transhumanisti povezani s analitičkom tradicijom, dok su posthumanisti bliži kontinentalnoj filozofiji (Sorgner 2014: 34). Doduše, valja naglasiti da shizma između posthumanizma i transhumanizma ne treba biti tolika da isključuje dijalog među tim filozofskim pravcima. Na primjer, Sorgner navodi da »transhumanizam sadrži elemente koji mogu biti relevantni posthumanistima, kao što posthumanizam sadrži elemente koji mogu pomoći transhumanistima« (Sorgner 2014: 43). Nadalje, posthumanisti i transhumanisti ne polaze uvijek od iste definicije posthumanog bića (Simon 2019b: 178–179), a u ovom će se radu posthumano biće shvaćati onako kako ga inače definiraju transhumanisti i kako je objašnjeno u ranijem dijelu rada. Iako je korisno imati na umu postojanje izvjesnog preklapanja i međusobnih utjecaja između posthumanizma i transhumanizma, radi se o dva različita filozofska pravca i moguće ih je izučavati odvojeno, kao što je pogrešno smatrati transhumanizam podvrstom posthumanizma ili posthumanizam varijantom transhumanizma. Ova knjiga ipak neće sadržati detaljniju analizu posthumanizma, već će fokus biti primarno zadržan na transhumanističkom pokretu.

1. 2. 8. Tehnika i tehnologija

Prije prelaska na promišljanje različitih dimenzija transhumanističkog pokreta nužno je osvrnuti se na još jedno terminološko pitanje, a to je upotreba izraza *tehnika* i *tehnologija*. Marija Selak je u knjizi *Ljudska priroda i nova epoha* ukazala na važnost što preciznijeg definiranja tih izraza u kontekstu promišljanja transhumanizma. Selak sažima promišljanja Ljiljane Šarić i Igora Čatića, koji »smatraju da je nametanje anglizma tehnologija ne samo nepotrebno nego i nedopustivo, posebice u znanstvenim i stručnim krugovima. Stoga treba koristiti i jedan i drugi izraz – tehniku kao naziv za područje ljudskog djelovanja, a tehnologiju u smislu znanosti« (Selak 2013: 42–43). Ovaj će rad koristiti drugačiju terminologiju jer je potreba ili čak mogućnost strogog razgraničenja između ova dva izraza iz jezične perspektive izrazito upitna. Isprepletenost tih izraza ne proizlazi isključivo iz svakako prisutnog utjecaja engleskog jezika²⁰ nego i iz vrlo mutne granice među njima i unutar samog hrvatskog jezika.²¹ Korištenje izraza *tehnologija* svakako podrazumijeva područje ljudskog djelovanja i to ne samo znanstveno djelovanje. S druge strane, izraz *tehnika* implicira neku vrstu znanstvene refleksije o konkretnom djelovanju. Ako ništa, hrvatski Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama navodi tehničke znanostima, a ne tehnološke znanosti ili tehnologiju kao znanstveno područje (Pravilnik o znanstvenim i umjetničkim područjima, poljima i granama 2020). U pisanju ovog rada prihvaća se nemogućnost povlačenja jasnih i nedvosmislenih demarkacijskih linija između korištenja izraza *tehnika* i *tehnologija*. *Tehnika* će se upotrebljavati u promišljanje nekog konkretnog pitanja, dok će *tehnologija* biti korištena u apstraktnijim i općenitijim

²⁰ Gdje god postoji kontakt među jezicima postoji i međusobni utjecaj. U ovom specifičnom slučaju, gdje se radi o većoj ili manjoj promjeni u korištenju dva pojma koja su vrlo prirodna i u hrvatskom jeziku, ne čini se da postoji potreba za borbom protiv tog utjecaja.

²¹ Za usporedbu značenja vidi (Šonje 2000).

kontekstima²² uz punu svijest da je u nekim slučajevima moguće koristiti oba izraza.

1. 2. 9. Epistemologija i filozofija znanosti

Jedna od osnovnih odrednica transhumanizma vjera je u korištenje znanosti za poboljšavanje ljudskog života na različitim razinama. Stoga je nužno promisliti kakva je pozicija u epistemologiji i filozofiji znanosti kompatibilna s transhumanizmom. Max More u pregledu transhumanističke epistemologije ističe da »ne bi bilo precizno govoriti o univerzalno prihvaćenoj ‘transhumanističkoj epistemologiji’«, ali također dodaje da su se »transhumanisti kroz zadnjih gotovo četvrt stoljeća praktički uvijek identificirali kao strogi racionalisti« (More 2013a: 6). Sam se More zalaže za pankritički racionalizam po kojem »nema temelja [autoriteta koji su izvan dosega kritike] znanja. Skupljanje i poboljšavanje znanja se u osnovi bazira na hipotezi i kritici« (More 2013a: 6). Jasno je da se takva epistemološka pozicija uklapa u transhumanizam koji ne vjeruje u stabilnost sadašnje situacije, već u vječno i postupno unapređenje onoga što postoji. Epistemološka pozicija koja kontinuirano preispituje osnovne postavke od kojih je sazdana da bi ih učinila boljim elegantno se uklapa u transhumanističku filozofiju.

Iako More ističe da su transhumanističke epistemološke pozicije divergentne, neke se pozicije očito bitno lakše uvrštavaju u transhumanistički okvir. Na primjer, različite se vrste relativizma čine suprotne transhumanističkoj težnji za primjenu znanosti i tehnologije u procesu promjene ljudskog stanja. S druge strane, znanstveni realizam nudi čvrst temelj na kojem se neproblematično može razvijati transhumanistička pozicija. Znanstvena zajednica opterećena balastom postmodernizma samorazumljivo je skeptična prema konceptima poput objektivnosti ili istinitosti. Kao što se vidi i iz Moreova kritičkog racionalizma, transhumanizam ne ovisi o novovjekovnim ite-

²² Iz toga ni u kojem slučaju ne bi valjalo generalizirati da su tehnika i tehnologija konkretna i apstraktna strana istog fenomena već da navedena terminologija nije pogrešna i da je zadovoljavajuća za potrebe izrade ovoga rada.

racijama tih koncepata bez dodatne refleksije i promišljanja o različitim dimenzijama epistemoloških problema koje postaju očite kroz drugu polovicu 20. stoljeća. Ipak, vjera u postojanje stvarnog svijeta i neka vrsta pozitivnog ophođenja prema idealima poput znanstvene nepristranosti, težnje istinitosti, objektivnosti i racionalnosti nezaobilazne su pretpostavke transhumanističke filozofije.

Zbog toga se možda i najvažniji utemeljeni izvor kritike transhumanizma može činiti neočekivanim. Naime, česta zamjerka transhumanizmu dolazi upravo iz krugova onih koji vjeruju u slične epistemološke ideale u koje vjeruju transhumanisti. Iako bi u ovom kontekstu generalizacija bila vrlo neprimjerena, nekim se transhumanistima svakako može zamjeriti neutemeljena vjera u nejasno definirane tehnike budućnosti, koju se svakako može smatrati neznanstvenom. Na primjer, američki aktivist William Grassie navodi šest tehničkih problema koji bi se mogli ispriječiti razvoju transhumanističke tehnologije, što je posebno relevantno jer Grassie u tom kontekstu ne govori da se neka tehnologija ne bi trebala razviti, nego objašnjava zašto postoji mogućnost da se tu tehnologiju i neće moći razviti (Grassie 2011: 249–271). Naravno, neke su tehnike za koje se transhumanisti zalažu puno utemeljenije od drugih, ali je ipak važno privući pozornost na tenziju koja postoji između transhumanističke vjere u znanost i projekcija budućih tehnologija koje nisu uvijek ustanovljene na dobro odrađenom znanstvenom istraživanju.

U tom je kontekstu bitno naznačiti da široka transhumanistička platforma obuhvaća raznovrsne tekstove i da je značajan udio tog korpusa neznanstven iako je i moguće da je objavljen u akademskim publikacijama i pretendira na znanstvenost. Šira evaluacija i donošenje pravorijeka o većem broju konkretnih tekstova nadmašuje granice ovog rada, ali je potrebno ukazati na taj značajan problem unutar transhumanizma, koji je još veći kad se u obzir uzme općenita transhumanistička naklonjenost znanosti te uloga znanosti unutar transhumanizma. Transhumanizam izravno i otvoreno ovisi o znanosti pa je posebno problematična situacija u kojoj transhumanisti u svojim tekstovima ne mogu ostvariti znanstvenost kad su u

pitanju konteksti u kojima je znanstvenost potrebna. To je ipak nemoguće proširiti na čitav pokret jer izvjesni problematični primjeri ne znače da je transhumanizam u potpunosti neznanstven i da buduća istraživanja koja dolaze iz transhumanističkog miljea neće biti znanstveno opravdanija od dosadašnjih.

1. 2. 10. Epistemologija i filozofija znanosti u vremenu

Ovdje izneseni transhumanistički stavovi o epistemologiji i filozofiji znanosti čine se u najmanju ruku kompatibilnim s promišljanjima koja su definirana u ranijem uvodnom dijelu ovog rada. Moreov se pankritički racionalizam također čini kao pozicija koja se elegantno može uklopiti u ostatak okvira filozofije znanosti koji je ovom radu zadan. Ipak je upitno je li to u potpunosti tako. Propitivanje osnovnih postavki znanosti svakako je poželjno i iz perspektive napretka znanosti ni u kojem se slučaju dogmatski ne treba odbijati. U toj je svojoj dimenziji kritički racionalizam vrijedan doprinos filozofiji znanosti koja se ovdje prihvaća. S druge strane, pankritički racionalizam, kojeg je prije Morea definirao američki filozof William Bartley, u potpunosti negira bilo kakve vrste temelja na kojima se znanje bazira, a koji su fiksni (More 2013a: 6). Takva kategorička tvrdnja odveć je rigidna da bi se u potpunosti prihvatila pri izradi ovog rada. Transhumanizam, s jedne strane, koherentno prihvaća kritičnost prema znanju, ali s druge strane, treba imati na umu da je transhumanizam pokret koji promišlja dugoročni razvoj ljudske vrste. Stoga bi bilo uranjeno i iracionalno smatrati da se neka vrsta koherentnog temelja znanju u nekom trenu neće otkriti ili razviti i kao logičan nastavak takvog stava smatrati nepotrebnim traganje za takvim razvojem. U slučaju takvog razvoja, sam bi temelj pankritičkog racionalizma u pravom pankritičkom duhu trebao postati objektom kritike i mogućeg nadvladavanja.

Kao dio tog razmišljanja valja imati na umu da će moguće posthumano biće biti radikalno drugačije od čovjeka, a Bostrom piše:

»Isto kao što čimpanzama nedostaje kognitivni alat da shvate kako je biti čovjek – ambicije koje mi ljudi imamo, naše filozofije, kompleksnosti ljudskog društva ili suptilnosti naših međusobnih odnosa, tako nama

ljudima nedostaje kapacitet da stvorimo realistično intuitivno razumijevanje o tome kako bi bilo biti radikalno poboljšani čovjek ('postčovjek') i o mislima, brigama, težnjama i društvenim odnosima koje bi takvi ljudi mogli imati.« (Bostrom 2003b: 4–5)

Transhumanistička epistemologija, s jedne strane, mora ostati otvorena reevaluaciji čak i temeljnih filozofskih postavki koje je omogućuju, ali s druge strane, treba imati na umu da je nemoguće predvidjeti razvoj znanosti i da je teško uopće razmišljati o tome kakav bi intelektualni život vodili postljudi. Iz te se perspektive optimističan stav u kojem postoji šansa da se dosegne neka ili neke valjane osnove razvoja znanja nije iracionalna tlapnja. Potkrepljenje navedenog stava može se naći i u kontinentalnoj filozofskoj tradiciji jer Ozren Žunec piše da

»... [u] vido- i djelokrugu čovjeka nisu samo stvari koje jesu, nego i one koje su već bile i koje će tek biti; otvorenost spram vremena neophodna je pretpostavka stvaralaštva i iznalaženja sredstva, mijenjanja, prilagođavanja i odgovaranja onome što dolazi.« (Žunec 2017: 129)

Otvorenost prema stvarima »koje će tek biti« općenita je pretpostavka transhumanizma, kao i specifično transhumanističke filozofije znanosti i epistemologije. Žunec ističe afirmaciju različitih vrsta otvorenosti promjeni i fleksibilnost u susretanju s tom promjenom koja dolazi prolaskom vremena, a transhumanizam u području filozofije znanosti mora zagovarati takve ideale ili biti nekonzistentan s osnovnom strukturom transhumanističke misli na kojoj počiva. Dok je transhumanistička teorija u pozitivnom smislu povezana s dijelom njegovih razmatranjima, Žunec prenosi i ideju koja je u potpunosti inkompatibilna s transhumanizmom:

»... humanistička je tradicija, osobito najstarija, na tome čvrsto inzistirala, i čovjeka usprkos načelnoj beskonačnosti njegovih sposobnosti, osobito mišljenja i smišljanja, razumjela kao konačno, smrtno biće koje jedino od svih bića svoju konačnost može misliti i iskusiti.« (Žunec 2017: 131)

Transhumanizam, doduše, čovjeka trenutno shvaća kao konačno i smrtno biće, ali smrtnost ne vidi kao nužnu i nepro-

mjenjivu danost čovjekova postojanja, već kao nešto što treba pokušati nadvladati.

Iako se transhumanizam nadovezuje na humanističku tradiciju koja je nastala stoljećima prije bilo kakvog poimanja transhumanizma, stav prema smrtnosti predstavlja lom transhumanističke filozofije s humanističkim korjenima od kojih polazi. Implikacije toga loma mogu imati dramatične posljedice za transhumanizam. Dva su uvida ključna za sagledavanje implikacija koje proizlaze iz ovog Žunčeva razmišljanja. Kao prvo, unatoč ispremeženosti s tehnologijom, transhumanizam je prvenstveno filozofski pravac, a filozofija je humanistička znanost. Kao drugo, Žunec u biti tvrdi da je smrtnost odrednica ljudskoga stanja bez koje nije moguće smisljeno razmatrati ljudsko iskustvo. Drugim riječima, ako neko biće ne bi umiralo, onda ono ne bi bilo ljudsko biće i time ne bi bilo primarni objekt humanističkog znanja. Iz transhumanističke je perspektive jasno da je produljenje života i borba protiv smrti jedan od središnjih zadataka transhumanizma te da bi uspješno dokidanje smrti ili radikalno produljenje života samo po sebi označavalo nastanak posthumanog bića. Ovo dotiče intrinzičnu nestabilnost shvaćanja transhumanizma kao filozofskog pravca – ako je cilj transhumanizma preobrazba čovjeka u postčovjeka, može li se uopće govoriti o transhumanizmu kao dijelu humanističkog područja?

Naravno da se neka tradicionalna humanistička razmatranja dotiču dijelova stvarnosti koji nisu izravno povezani s čovjekom u svakom trenu, ali transhumanizam se upravo aktivno udaljava od čovjeka, a time i humanistike. Ranije postavljeno pitanje možda implicira negativan odgovor, ali isto tako valja imati na umu da je u središtu transhumanizma prije dolaska posthumanosti, to jest, u sadašnjem trenutku, ljudsko biće. Jedan mogući odgovor može biti da iz ranije opisane postdisciplinarnе perspektive i nije toliko važno u koje područje transhumanizam spada pa ovo pitanje time prestaje biti ključna odrednica transhumanizma. Dok taj odgovor može na određenoj razini biti privlačan, ipak je važno pozicionirati transhumanizam u odnosu na široko shvaćenu humanističku tradiciju. Za to je korisno prihvatiti se stalnog motiva transhumanistič-

ke filozofije, a to je *transformativnost*. Od promjene čovjeka do epistemološke nadogradnje transhumanizam je intrinzično otvoren radikalnim promjenama kako u čovjeku, tako i unutar vlastite epistemičke strukture. Stoga fluidna granica između transhumanizma kao humanističke i spekulativno posthumanističke znanosti ne samo da ne stvara problem toj filozofiji nego se elegantno uklapa u širu, moguće pankritički transformativnu, strukturu transhumanističke misli.

1. 2. 11. Metafizika

Pored epistemologije, osnova transhumanističkog pokreta temelji se na specifičnom metafizičkom poimanju ljudske prirode. Na temelju definicije transhumanizma može se činiti da je bilo kakav govor o ljudskoj prirodi u potpunosti nepoveziv s transhumanističkim pogledom na svijet. Situacija ipak nije toliko jednostavna. Bostrom ističe da:

»Transhumanisti gledaju ljudsku prirodu kao nedovršen proizvod, nepromišljen početak koji možemo naučiti kako preoblikovati na poželjne načine. Trenutni čovjek ne mora biti kraj evolucije.« (Bostrom 2003b: 4)

U drugom tekstu on iznosi programsku transhumanističku izjavu o ljudskoj prirodi:

»Ljudska je priroda u tom širem [tehnološkom i društvenom] smislu dinamična, dijelom proizvedena od strane čovjeka, i moguće ju je poboljšati.« (Bostrom 2005d: 213)

Iz ovih je redova vidljivo da transhumanisti nužno ne odbijaju mogućnost postojanja ljudske prirode, već da ističu potencijal za izmjenu ljudske prirode kroz ljudsko djelovanje. Max More se na pitanje ljudske prirode osvrće na sličan način:

»... ona [ljudska priroda] samo je jedna točka na evolucijskom putu i mi možemo naučiti preraditi svoju vlastitu prirodu kako smatramo poželjnim i vrijednim.« (More 2013a: 4)

Švedski neuroznanstvenik i transhumanist Anders Sandberg ide korak dalje u promišljanju ljudske prirode:

»... [č]ak i ako prihvatimo ideju specifične ljudske prirode, čini se da su važni dijelovi te prirode samoopisivanje i spremnost za promjenu.« (Sandberg 2013: 60)

U skladu sa Sandbergovim argumentom upravo je dinamičan i otvoren pristup transhumanizma kompatibilan s urođenom otvorenošću promjeni koja karakterizira ljudsku prirodu.

Iz perspektive ljudske prirode posebno je zanimljiv »Is Enhancement Worthy of Being a Right?« filozofa Patricka D. Hopkinsa. Hopkins piše da unapređivanje čovjeka mora biti ljudsko pravo upravo zato što se uklapa u ljudsku prirodu jer čovjek po prirodi teži svojem poboljšanju (Hopkins 2013: 351). Tekstovi utjecajnih transhumanista očito razmišljaju o postojanju neke vrste ljudske prirode, ali, po njima, čovjek po svojoj prirodi teži samousavršavanju iako ga ono može odvesti u radikalno drugačije stanje. S druge strane, metafizička pozicija po kojoj ljudska priroda uopće ne postoji također se lako uklapa u širu transhumanističku filozofiju, koja i kad prihvaća postojanje ljudske prirode teži njezinom nadilaženju te dosezanju posthumanog stanja koje je po svojoj definiciji kategorički drugačije od stanja trenutnog čovjeka. Posthumano biće ne može imati istu prirodu kao i čovjek koji nije na posthumanoj razini i transhumanisti zato nisu ovisni o održavanju stabilnog stanja ljudske prirode čak i kad smatraju da ona postoji. U kontekstu ljudske prirode važno se osvrnuti i na svojevrsnu antitezu transhumanizma – biokonzervativni pokret. Najistaknutiji protivnik transhumanizma, Francis Fukuyama, poznat je po ideji faktora X. Po Fukuyaminu mišljenju,

»... kad uklonimo sve slučajne karakteristike neke osobe, ostaje neka osnovna ljudska kvaliteta koja je vrijedna izvjesnog minimalnog stupnja poštovanja – nazovimo je Faktor X.« (Fukuyama 2002: 149)

Iz ovog je citata očito da Fukuyama smatra da ljudska priroda postoji. Biokonzervativne mislitelje brine što će se dogoditi s ljudskim dostojanstvom ako se čovjek toliko promijeni da više ne posjeduje osnovni element ljudske prirode iz koje proizlaze ljudska prava. Odgovor transhumanista je jednostavan – etiku treba prilagoditi tako da nepromijenjeni i promijenjeni ljudi zauzimaju jednako mjesto što se tiče ljudskih prava.

Transhumanisti vjeruju da dostojanstvo ne treba proizlaziti isključivo iz zajedničke ljudske prirode.

U promišljanju ove problematike korisno se prisjetiti sedme točke Transhumanističke deklaracije:

»... [z]alazemo se za dobrobit svih svjesnih bića, uključujući ljude, životinje i bilo kakve buduće umjetne intelekate, izmijenjene oblike života i druge inteligencije koje mogu nastati kao posljedica tehnološkog i znanstvenog napretka.« (Alves i sur. 1998)

Očito je da unutar transhumanizma postoji prostor za moralni status širokog spektra različitih bića, bilo postojećih ili onih koja tek mogu nastati. Ta misao vodi u iduće važno područje transhumanističke filozofske refleksije, etiku.

1. 2. 12. Etika

Slično kao i u području epistemologije, transhumanistički pokret sadrži pobornike različitih etičkih pristupa. Po mišljenju Maxa Morea »metaetička osnova za donošenje odluka vezanih za moral i dodjelu prava može biti konzekvencionalistička, deontološka ili zasnovana na etici vrlina. Autentično potpuna deontološka etika čini se rijetkom« (More 2013a: 13). Logično je pretpostaviti da će pokret koji je bliže vezan uz analitičku tradiciju imati veći broj pobornika konzekvencionalističkih, nego deontoloških etičkih pristupa. Utilitaristička se etika prirodnije povezuje s analitičkom tradicijom nego deontološka. Tako Ranisch tvrdi da transhumanisti načelno zastupaju neku vrstu konzekvencionalističke etike (Ranisch 2014: 153).

Iako je moguće prepoznati određene etičke trendove među zagovarateljima transhumanizma, važno je imati na umu da su svi navedeni pristupi etici u osnovi kompatibilni s transhumanističkom filozofijom. Kao osnovnu vrijednost transhumanizma Bostrom navodi »[p]osjedovanje mogućnosti za istraživanje transhumane i posthumane domene« (Bostrom 2003b: 13). On ističe još jedan neophodan element svake transhumanističke etike:

»Transhumanizam drži da ljudi nisu potrošni. Spašavanje života (onih koji žele živjeti) etički je važno. Bilo bi krivo nepotrebno dozvoliti da

postojeći ljudi umiru da bismo ih zamijenili nekakvim novim 'boljim' ljudima.« (Bostrom 2003a: 31)

Vjera u vrijednost ljudskog života jedno je od najvažnijih ishodišta transhumanizma koje u praksi vodi u potragu za tehnikama produljenja ljudskog života. Taj je aspekt transhumanizma posebno otporan na kritiku jer većina široko prihvaćenih etičkih sustava pozicionira ljudski život kao nešto s izrazito visokom etičkom težinom. Borba protiv produljenja života borba je protiv života i zbog toga je u većini etičkih sustava teško održiva u konzistentnoj formi.

Također, treba istaknuti transhumanističko uvjerenje da tehnike unapređenja čovjeka moraju biti široko dostupne, ali i održavanje prava pojedinca da ne participira u nekoj metodi ostvarivanja napretka.²³ Nadalje, transhumanist koji uzima evoluciju u svoje ruke ne smije to činiti kao nastavak evolucijske etike. Transhumanisti odbijaju ideju da ljudsko društvo mora preuzeti obrasce biologističke evolucijske logike i primijeniti neku vrstu posredovanog preživljavanja najjačih (Blackford 2013: 426). Važan element transhumanističke etike moguće je iščitati i iz šeste točke Transhumanističke deklaracije u kojoj stoji da »[u] obzir moramo uzeti i moralnu odgovornost koju imamo prema generacijama koje će postojati u budućnosti« (Alves i sur. 1998). Iako Transhumanistička deklaracija ne definira točan oblik te moralne odgovornosti i konkretne implikacije koje ona ima za djelovanje, važno je imati na umu da unutar transhumanističke etike valja promišljati i o dobrobiti onih koji još nisu rođeni.

1. 2. 13. Moralni status poboljšanja čovjeka između slobode i imperativa

Robert Ranisch ističe jednu točku tenzije unutar transhumanističke etike, »transhumanisti se moraju suočiti sa značajnom teškoćom: kako zadovoljavajuće na teorijskoj razini objasniti da su njihova odanost slobodi i imperativ za postaja-

²³ Osmu točku transhumanističke deklaracije fokusira se na osobni izbor korištenja tehnika unapređenja i modifikacije. To podrazumijeva i izbor pojedinca da ne koristi neku tehniku.

nje posthumanim kompatibilni« (Ranisch 2014: 160). Isticanje važnosti održavanja slobode izbora u korištenju tehnika unapređenja čovjeka važan je transhumanistički ideal. U isto vrijeme transhumanisti načelno smatraju unapređenje pozitivnim i bilo bi teško tvrditi da ne postoji značajan broj transhumanista koji smatraju neku vrstu unapređenja moralnim dobrom, a ne moralno neutralnim činom osobnog izbora. Problem je između ta dva stava jasan. Taj je etički problem transhumanizma odveć složen da bi ga se na valjan način moglo razraditi u ovom tekstu, ali Moreova transhumanistička filozofija nudi početne konture promišljanja potencijalno uspješnog rješenja ovog problema.

On drži da je cilj transhumanizma vječni napredak, a ne savršenstvo, stoga transhumanizam nije utopijski, već *ekstropijski* pokret.²⁴ Problem osobne slobode bitno je manje poguban po transhumanističku poziciju ako ga se uspoređi sa široko shvaćenom i inkluzivnom težnjom kontinuiranom napretku, a ne nekim strogo određenim ciljem s točnom definiranom točkom ostvarenja, poput dostizanja posthumanog stanja. Takvo promišljanje također podržava jasno i nedvosmisleno odbijanje bilo koje vrste autoritarnosti ili povezanosti s eugeničkim pokretima dvadesetog stoljeća, koje mora biti u osnovi svakog transhumanističkog promišljanja i prakse. Korak između stanja savršenstva kao moralnog dobra i nekog drugog stanja kao moralno negativnog nekim se zagovarateljima transhumanizma može činiti gotovo nezanemarivim. S druge strane, ako ne postoji neko finalno stanje koje se izjednačava s moralnim dobrom, puno je teže pronaći neko drugo stanje koje je zbog toga moralno loše. Pitanje odnosa slobode i moralnog statusa unapređenja izrazito je složeno pitanje i ovdje izložena promišljanja mogu poslužiti tek kao početna točka ili prikaz jednog pristupa razmišljanju o toj problematici. U ovom se radu unapređenje čovjeka tako ne uzima kao moralno dobar čin, već kao moralno neutralan čin slobodnog izbora svakog pojedinca. S druge strane, rad na omogućavanju poboljšanja koja bi drugi

²⁴ Za temeljitu argumentaciju ovih stavova vidi (More 2013a).

ljudi mogli upražnjavati svojim slobodnim izborom jest moralno pozitivan rad.

1. 2. 14. Filozofija uma

Vrlo je jasno zašto je filozofija uma relevantna iz perspektive transhumanizma – nekoliko je središnjih transhumanističkih tehnika o njoj izravno ovisno. Zauzimanje pozicije unutar debata filozofije uma može utjecati na nečiji stav o potencijalnom nastanku, sastavu i načinu funkcioniranja opće umjetne inteligencije. Pored opće umjetne inteligencije, učitavanje uma u računalo jedno je od posebno kontroverznih i istaknutih područja transhumanističkog interesa. Učitavanje uma u računalo vrlo je zanimljivo jer bi ljudskom umu moglo omogućiti različite izrazito radikalne mogućnosti koje on u biološkom tijelu nema, poput stvaranja sigurnosnih kopija ili potpunog uranjanja u virtualnu stvarnost. I u tom je kontekstu filozofija uma neizbježno važna kao pozadina rada na toj tehnologiji i promišljanja društvenih posljedica njene potencijalne primjene. Ta će problematika detaljnije biti obrađena u studiji slučaja koja se bavi romanom *Oskudijevajući u čarobnom kraljevstvu* Coryja Doctorowa.

Razmišljajući o tehnici u kojoj se um odvaja od tijela i učitava u umjetni medij, moguće je pomisliti da su transhumanisti dualisti (Philbeck 2014: 178 i prema Tirosh-Samuelson 2011: 19–55). Max More odbija tu etiketu:

»Neki kritičari koji čitaju diskusije o ‘učitavanju’ uma u nebiološke podloge tvrde da su transhumanisti dualisti. Ti kritičari miješaju dualizam i funkcionalizam. Funkcionalist smatra da je specifično mentalno stanje ili kognitivni sustav neovisno o specifičnom fizičkom instanciranju, ali u bilo kojem trenutku mora neizbježno biti fizički instancirano u nekoj fizičkoj formi.« (More 2013a: 7)

Valja znati da i prihvaćanje teze o funkcionalizmu nužno i u potpunosti ne rješava sve filozofske probleme koje potencijalno učitavanje uma otvara. Neovisno o poziciji koju pojedinac zauzima u ovoj debati, korisno je imati na umu da upravo tehnologija učitavanja uma u računalo može imati neočekivanu vrijednost za promišljanje nekih dugo prisutnih pitanja u fi-

lozofiji uma. Naime, uspjeh ili neuspjeh razvoja te tehnologije (te način implementacije ili razlog neuspjeha) čovjeku će puno reći o opravdanosti nekih ontoloških kategorija u promišljanju ljudskog uma. Stoga bi upravo transhumanizam, u kojem ontologija možda nije razrađena kao u nekim drugim filozofskim pravcima, mogao imati veliku vrijednost u rješavanju nekih fundamentalnih ontoloških problema koji su povezani s područjem filozofije uma. Na primjer, uspješno bi učitavanje uma u računalo bilo jasan argument u korist funkcionalističkog pristupa koji zagovara More.

1. 2. 15. Religija

Iako bi bilo problematično reći da je religija filozofska disciplina, odnos religije i transhumanizma važan je čimbenik transhumanističke teorije i prakse. Na intuitivnoj razini, kada se uzme u obzir težnja dokidanju smrti ili mogućnost učitavanja ljudskog uma u računalo, transhumanizam se može činiti nepojiv s većinom trenutno raširenih religija. Iako i sam priznaje da većina transhumanista nije religiozna, Max More također ističe postojanje transhumanista vjernika te tvrdi da transhumanist koji je ujedno religiozan ne upada nužno u kontradikciju (More 2013a: 8). U kontekstu religioznog transhumanizma posebno se ističe Mormonska transhumanistička udruga koja održava redovite sastanke i već godinama organizira konferencije.²⁵ Iako postojanje i uspjeh Mormonske transhumanističke udruge te različitih transhumanista koji održavaju neku vrstu religioznosti u praksi dokazuje da transhumanizam nije potpuno inkompatibilan s tradicionalnom religioznošću, valja imati na umu da velik dio kritike transhumanizma dolazi upravo iz religijskih krugova.

U uvodu jednog od najvažnijih zbornika o transhumanizmu Hava Tirosh-Samuelson iznosi religijski zasnovanu kritiku transhumanizma. Na primjer, ona piše da

²⁵ Za više informacija vidi *Mormon Transhumanist Association*. Dostupno na: <https://transfigurism.org/> (pristupljeno 1. 7. 2023.).

»... [m]akar iz perspektive židovske tradicije, ideal je neograničenog odgađanja smrti najviši oblik ljudske oholosti i još jedan primjer ljudske pobune protiv Boga.« (Tirosh-Samuelson 2011: 19–55)

Borba protiv smrti jedna je od najosnovnijih misli vodilja transhumanizma i transhumanizam je očito nespojiv s religijama koje ne mogu prihvatiti neku verziju te ideje. Komunikologinja Heidi Campbell i Mark Walker ukazuju na još jednu čestu zamjerku koju vjernici upućuju transhumanistima, »da je korištenje tehnologije za stvaranje drugačijeg čovječanstva ekvivalentno 'igranju Boga'« (Campbell i Walker 2005: ii). Odnos transhumanizma i religije područje je vrlo aktivne i opsežne debate, a za ciljeve ovog rada bitno je naznačiti da se ne radi o jednako značajnom odnosu kao što se na prvu može činiti.

1. 2. 16. Je li transhumanizam religija?

Shvaćanje samog transhumanizma kao svojevrsne religije povezano je s pitanjem odnosa transhumanizma i religije. Na primjer, filozofski teolog Michael Burdett ističe kako »unatoč tvrdnjama vodećih transhumanista da transhumanizam ne motiviraju religijski interesi, ovdje tvrdim kako je moguće da sljedbenici transhumanizma iz transhumanističke doktrine mita napretka izvlače značajnu egzistencijalnu i religijsku vrijednost« (Burdett 2014: 144). Takva i slična shvaćanja nisu svojstvena isključivo kritičarima transhumanizma. Informacijski tehnolog i pisac Giulio Prisco piše »[m]isljam da moderna transhumanistička religija s religijskom kontemplacijom transcendentnosti i nade za osobno oživljenje, ali bez zadržanosti i netolerancije, može biti moćna pozitivna sila u nečijem životu, a to je ono što je doista bitno« (Prisco 2013: 238). Koliko god se Priscove riječi mogle činiti privlačnim nekim transhumanistima, čak i površna analiza promišljanja najvažnijih teoretičara transhumanizma jasno ukazuje da transhumanizam nije religija. Bostrom je po tom pitanju vrlo jasan:

»Iako nije religija, transhumanizam može ispuniti neke funkcije čijem su ispunjenju ljudi tradicionalno težili u religiji. On nudi osjećaj smjera i smisla i predlaže viziju po kojoj ljudi mogu postići nešto veće od našeg sadašnjeg stanja. Ipak, transhumanisti, nasuprot vjernika, teže ispunjenju svojih snova u ovom svijetu kroz racionalno razmišljanje i empiri-

zam, kontinuiran znanstveni, tehnološki, ekonomski i ljudski razvitak, a ne kroz nadnaravne moći ili božansku intervenciju.« (Bostrom 2003a: 46)

Max More izlaže gotovo pa istovjetan stav (More 2013a: 8). Tako i sam Prisco ističe:

»... [n]e preferiram definirati transhumanizam kao religiju ili duhovni poduhvat; kao prvo zato što to ne bi bilo točno, a kao drugo zato što ne želim izgubiti sve svoje transhumanističke prijatelje« (Prisco 2013: 239).

Ni Prisco transhumanizam ne shvaća kao religiju, već smatra da bi nastanak neke vrste transhumanističke religije bio pozitivan. Činjenica je da neki transhumanisti mogu u transhumanizmu pronalaziti ono što neki religiozni ljudi pronalaze u religiji, ali to nije argument da je transhumanizam u svojoj biti religija. Pojedinci mogu iz vrlo različitih fenomena izvlačiti značenje kakvo vjernici izvlače iz religije, ali to ne znači da time ti fenomeni postaju religija u svojoj biti.

U osvrtu na središnje mislitelje transhumanizma nedvosmisleno je da transhumanizam nije religija, a izjednačavanje transhumanizma i religije može samo dodatno zakomplicirati već dovoljno složena pitanja odnosa transhumanizma i religije. Izjednačavanje transhumanizma i religije često se koristi kako bi se kritizirao transhumanizam, a kao kritika transhumanizma takvo je izjednačavanje promašeno. Ono što se zanemaruje jest da je takva neprimjerena usporedba nepoželjna i iz religijske perspektive. Religija sadrži mističnu kvalitetu ili u najmanju ruku kvalitetu vjere čijem ispunjenju transhumanizam kao filozofski pravac ne teži, a čak i ako bi mu težio, kao racionalni poduhvat ga nikad ne bi mogao ispuniti. Time ovakve paušalne usporedbe ne štete samo znanstvenoj diskusiji o transhumanizmu ili transhumanističkom pokretu općenito, već štete i dostojanstvu religije. S druge strane, transhumanizam otvara poticajno područje za promišljanje usporedne analize tog filozofskog pravca i religije koje su u svakom slučaju poželjne. Iako je diskurs transhumanizma ponekad donekle sličan diskursu religije, odgovor na pitanje je li transhumanizam religija jasno je i kategoričko *ne*.